

Вплив розмірів банків України на ефективність їх діяльності у 2002 році та зниження вартості банківських послуг

Автор: Прасолова Світлана Павлівна, доцент кафедри фінансів та кредиту Полтавського університету споживчої кооперації України, к.е.н.

У 2002 році в Україні спостерігалася стійке збереження тенденції до поліпшення основних параметрів діяльності банків та посилення їх позитивного впливу на процеси економічного розвитку й підвищення довіри до банківської системи [5, с.2-9]. Але з огляду на необхідність подальшого підвищення рівнів надійності, фінансової стійкості та конкурентоспроможності вітчизняних банків на внутрішньому та міжнародних ринках, а також на зростання їх ролі у фінансуванні реального сектору економіки, однією з першочергових проблем залишається збільшення ресурсної бази банків та, відповідно, їх розмірів¹

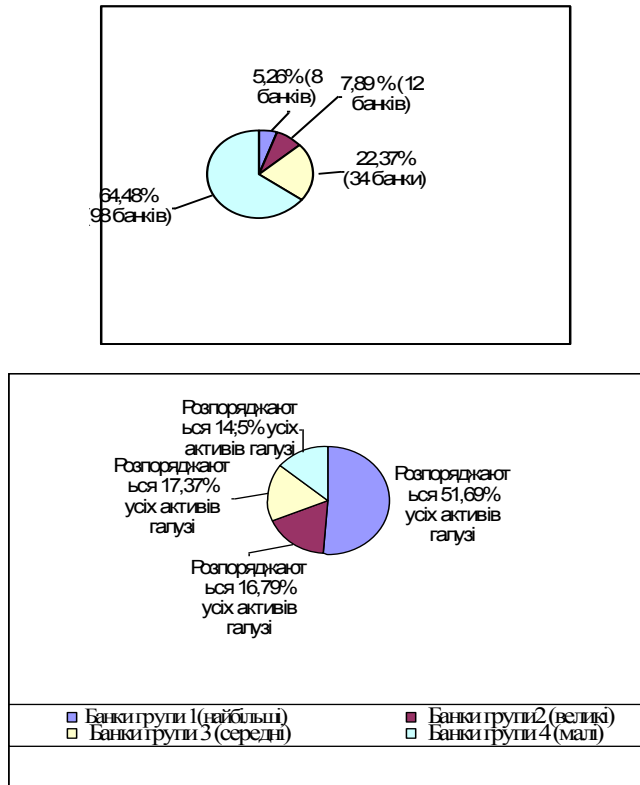
Примечание [Ц1]:

Так, за світовими стандартами, майже всі банки в Україні поки що є дуже малими. Зокрема, згідно даних рис.1, 64,5% усіх українських банків (загальною кількістю 98) є малими і мають у своєму розпорядженні загальних активів вартістю не більше 150 млн. грн. З іншого боку, станом на 1 жовтня 2002 року 8 найбільших банків України (тобто, 5,3%, до яких належать такі банки як “Аваль”, “Приватбанк”, “Промінвестбанк” та інші) розпоряджаються більше ніж 50% загальних активів усієї банківської системи, а всі інші 144 банки (94,5%) – мають у своєму розпорядженні лише 48,3% усіх ресурсів.

Така велика різниця у розмірах банків обумовлює суттєві розбіжності

---

¹ Розмір банків у даній статті розглядається за обсягом їх чистих активів.

Рис.1. Структура банків України в залежності від розміру їх активів (усіх банків, що мають ліцензію на здійснення операцій та публікують свої баланси) за станом на 01.10.2002 р. [8, с.10-25]

між їх функціями, типами та видами послуг, які пропонуються на ринку. Тому, порівнюючи ефективність та ризикованість діяльності банків, різних за розмірами, необхідно враховувати групи, до яких вони відносяться.

А саме, згідно з рішенням Національного банку України (НБУ) та комісії НБУ питань нагляду і регулювання діяльності банків “Про розподіл банків на групи” від 29.01.2002 р. за №29 на 2002 рік розподіл банків за їх розмірами здійснювався в залежності від меж чистих активів на наступні групи: найбільші банки (1група), великі (2група), середні (3 група) та малі (4група), зі встановленими для них відповідними граничними значеннями:

більше 1200 млн. грн.; більше 400 млн. грн.; більше 150 млн. грн. та менше 150 млн. грн.

Але, чи отримає споживач (клієнт банку) якісь переваги, що обумовлюються розмірами банку? Тобто, чи може знижуватись вартість банківських послуг внаслідок того, що найбільші та великі банки працюють ефективніше ніж малі?

Відповіді на ці запитання не є однозначними. Зі загальносвітової банківської практики відомо, що існує два можливих джерела скорочення витрат внаслідок збільшення розмірів банку [7, с. 50]:

1) *ефект масштабу*, який, якщо він має місце, означає, що подвоєння обсягів послуг обумовлює *менше* ніж подвійне зростання виробничих витрат банку. Це пояснюється більш високою ефективністю використання ресурсів великим банком при наданні численних одноманітних послуг;

2) *ефект розмаху діяльності*, який означає, що банк має можливість знижувати операційні витрати внаслідок більш ефективного використання деяких ресурсів, наприклад висококваліфіковані менеджери чи програмісти можуть надавати набагато більшу кількість якісних послуг за порівняно нижчими цінами.

В багатьох дослідженнях робилися спроби точно встановити розміри банку, які забезпечать найбільш ефективне використання ресурсів [1;2]. Результати вказаних досліджень дозволяють зробити наступні висновки:

- а) *ефект розмаху діяльності банків є незначним, або взагалі відсутній;*
- б) *ефект масштабу має місце, але в банківській сфері швидко зникає.*

Іншими словами, середній зарубіжний банк (з вартістю загальних активів 100 – 500 млн. дол.) є ефективним і може конкурувати з найбільшими банками. Цей висновок підтверджують і розрахункові дані таблиці 1, які характеризують результативність діяльності окремих груп банків України за 9 місяців 2002 року.

Зокрема, вони свідчать, що найбільш прибутковими з точки зору ключових показників прибутковості діяльності банку – прибутковості активів(ROA) та прибутковості капіталу (ROE) є середні за розміром банки, що належать до 3 групи банків, з розмірами чистих активів від 150 до 400 млн. грн. Ці середні за розміром установи також мають найвищі значення показників операційної маржі (3,37%) та операційної ефективності (74,73%).

Таблиця 1. Основні результативні показники діяльності банківської системи України за 9 місяців 2002 року, %

Найменування показників та алгоритми їх розрахунку	Значення показників				
	За всіма банками України	За групами банків із розмірами чистих активів:			
		більше 1200 млн.грн.(1 група)	від 400 до 1200 млн.грн.(2 група)	від 150 до 400 млн.грн.(3 група)	менше 150 млн.грн.(4 група)
1.Прибутковість активів ROA(чистий прибуток / чисті активи)	0,76	0,46	0,71	1,74	0,68
2.Прибутковість капіталу ROE(чистий прибуток/балансовий капітал)	5,02	4,62	5,33	8,98	2,23
3.Чиста процентна маржа (чистий процентний прибуток /чисті активи)	3,96	3,82	2,56	5,13	4,66
4.Чиста непроцентна маржа (чистий непроцентний прибуток /чисті активи)	-1,86	-2,22	-0,55	-1,76	-2,26
5.Чиста операційна маржа (доходи – витрати/ чисті активи)	2,10	1,60	2,01	3,37	2,40
6.Показник операційної ефективності (операційні витрати /операційні доходи)	83,37	87,47	82,60	74,73	80,53
7.Частка кредитного портфелю у структурі активів банку (кредитний портфель /чисті активи)	70,12	67,72	74,47	72,73	69,94
8.Співвідношення відрахувань у резерви та списань сумнівних активів й активів банку (відрахування в резерви та списання сумнівних активів /чисті активи)	1,13	1,03	1,20	1,14	1,38

У цілому ж аналізуючи за даними табл.1 вплив розмірів банків України на ефективність їх діяльності у 2002 році, можна відмітити наступне.

Малі українські банки, що відносяться до 4 групи, мають, звичайно, більш високе значення чистої процентної маржі (4,66% проти 3,82% у найбільших банків 1 групи та 2,56% - у великих банків 2 групи) і, внаслідок цього, більшу різницю між процентними доходами та витратами, оскільки більша частина їх депозитів є рахунками клієнтів з незначними залишками, проценти за якими, в середньому, нижчі. Основна ж частина їх кредитів – це невеликі одноразові кредити підприємствам малого та середнього бізнесу під досить високі проценти.

Як показує практика, стійкість малих банків залежить, перш за все, від економічного стану регіону та місцевих підприємств, оскільки за умови падіння обсягів збуту цих підприємств, темпи зростання банку будуть уповільнюватися, а обсяги депозитів, кредитів та доходів – знижуватись. Враховуючи, що у 2002 році в Україні збитково працювала значна частина підприємств, вказана взаємозалежність обумовлює й достатньо високий рівень ризику діяльності банків даної групи, порівняно з банками інших груп. Зокрема, про це свідчить досить високий рівень відрахувань у резерви та списань сумнівних активів у структурі активів банків 4 групи (1,38%). Крім того, можливості розвитку малих банків та освоєння ними нових видів банківських послуг через невисокі обсяги власних капіталів є досить обмеженими.

Але, на нашу думку, за умови подальшої стабілізації економіки України банки 4 групи (особливо ті, що розташовані в глибинці) мають потенційні можливості зниження ризикованості діяльності внаслідок того, що вони мають більш тісні зв'язки зі своїми клієнтами та, відповідно, є більш проінформованими про стан їх діяльності та негативні зміни і перспективи. На той час як великі та найбільші банки, особливо багатofilійні міжрегіональні банки, можуть мати проблеми з управлінням, пов'язані з відсутністю чи несвоєчасним отриманням важливої оперативної операції про

стан справ у віддалених філіях. Це, як правило, є основною причиною банкрутств великих банків (наприклад, як це було з банком АК АПБ “Україна”).

Крім того, як свідчать дані управління економічного аналізу та звітності НБУ малі та середні банки відіграють важливу роль у вирівнюванні умов життєдіяльності різних регіонів України та їх соціально – економічних потенціалів. Негативним можна вважати той факт, що в розвитку банківської системи України по областях є суттєві диспропорції: у Києві та Київській області (столичному мегаполісі) зосереджено більше половини загальної кількості банків, на той час як в семи областях України власних банків – юридичних осіб немає зовсім (Вінницькій, Кіровоградській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій та Черкаській областях), а ще в трьох областях – усі банки – юридичні особи на перше вересня 2002 року знаходилися в режимі ліквідації (Житомирській, Миколаївській та Рівненській областях) [6,с.10 - 11]Слід пам’ятати, що невелика кількість банків та вказані негативні диспропорції в розташуванні банків України спричиняють також зменшення конкуренції банків в окремих областях та відповідне підвищення цін на банківські послуги, зниження їх кількості та якості.

Крім того практика свідчить, що малі банки стають прибутковими вже за перший повний рік своєї діяльності, перевищуючи середній у країні (4,66% проти 3,96%) рівень чистої процентної маржі. Діяльність успішних малих банків відрізняє здійснення жорсткого контролю над витратами, особливо над витратами на заробітну плату, зниження до мінімуму витрат від кредитних операцій та збереженням достатніх обсягів власного капіталу. Останнє вказує на те, що такі малі банки можуть успішно конкурувати з більш великими банківськими установами. Більше того, основою конкурентоспроможності таких банків є їх спроможність надавати спеціалізовані послуги, швидко вирішувати питання про позики та більш висока чутливість до змін місцевих умов. Оснащені автоматизованими

банківськими мережами, малі банки спроможні забезпечити доступ своїх клієнтів у межах одного регіону, а через систему електронних платежів НБУ – і в межах всієї країни, до банківських операцій у тій же мірі, що й великі банки або їх філії.

Розглядаючи результативність діяльності великих (2 група) та найбільших (1 група) банків України у 2002 році за даними табл.1, можна зробити висновок, що вони мають найвище значення непроцентної маржі (відповідно, – 0,55%, та – 2,22%), оскільки беруть комісійні за численні та різноманітні послуги, які вони надають як на національних міжрегіональних, так і на міжнародних ринках. Саме тому їх діяльність є більш диверсифікованою як географічно, так і відносно різноманітності послуг, що, в цілому, знижує загальний рівень ризику в умовах нестабільної економіки. Такі банківські установи майже не залежать від економічного стану окремих галузей, що обумовлює найнижчі рівні ризику їх діяльності. Зокрема, співвідношення між відрахуваннями в резерви та списаннями сумнівних активів до загальних активів для найбільших банків (1 група) було найнижчим (1,03%) серед інших груп банків. При цьому, як свідчать результати досліджень американських економістів [3] вищевказані висновки обумовлюються тим, що зростання розмірів банку часто означає підвищення стабільності депозитів та зниження кредитних втрат, особливо якщо враховувати їх циклічний характер.

Крім того, досить високий рівень непроцентної маржі великих банків обумовлюється, значною мірою, економією від масштабності діяльності у тих банків, які використовують найновішу технологію для автоматизації надання своїх послуг [4]. А саме, в сучасних умовах, коли швидко скорочується життєвий цикл послуг, різко загострюється конкуренція, підвищуються вимоги споживача до банківських продуктів, банк змушений постійно поліпшувати та розширювати програмне і комп'ютерне забезпечення, телекомунікації, інформаційну безпеку та вдосконалювати виробничі й управлінські процеси, тобто впроваджувати інноваційні

стратегії. Це потребує додаткових капітальних затрат, покриття яких, за умови збереження ефективності та конкурентноспроможності, можливе лише за рахунок збільшення обсягу банківських операцій та, відповідно, розмірів.

Процес впровадження інновацій потребує використання творчого потенціалу працівників банку та поліпшення структури та рівня кваліфікації кадрів. Зокрема, тенденції зростання конкуренції на основних ринках спонукають банки приділяти більше уваги маркетингу послуг, що обумовлює потреби в кваліфікованих менеджерах, які спроможні розробляти нові та модернізувати старі послуги, відповідно до змін попиту та розробляти стратегії просування цих послуг на ринку споживачів. Ускладнення технології надання фінансових послуг у напрямку комп'ютеризованих систем та автоматизації операцій, також обумовлює потреби банків у спеціалістах з комп'ютерною освітою.

У цілому, тенденції розвитку банківської системи в Україні свідчать про те, що майже всі успішно діючі банки з часом стають все більш складними організаціями. Одночасно зі зростанням розмірів такі банки розширюють перелік послуг, які надаються та розробляються нові схеми кредитування. Паралельно з цим процесом з'являються нові філії та відділення, які допомагають керівництву більш ефективно розподіляти та контролювати ресурси банку. При цьому раніше зазначений аргумент про дискримінацію місцевих позичальників в окремих областях України з боку філій великих банків та сприяння відтоку грошових коштів з цих областей, який обмежує їх розвиток, важко оцінити об'єктивно. Адже за ринкових умов економіка працює краще, коли кредитні ресурси банків перерозподіляються у ті сфери та регіони, де очікувана рентабельність їх використання є найвищою за даного рівня ризику. Тобто, банківська система, яка спрямовує капітал у такі регіони та фінансує такі проекти, які обіцяють отримання найвищого прибутку, відповідно, забезпечує і найефективніше використання авансованих нею ресурсів суспільства в процесі їх перерозподілу.

Тим самим, ні великі банки з філіями, ні малі самостійні банки, по суті, не мають переваг з точки зору прискорення економічного розвитку регіонів, які вони обслуговують. Розмір банку, його організаційна структура мають набагато менший вплив на економічний стан регіонів, ніж такі фактори, як географічна доступність окремих регіонів, їх розташування (зокрема, наближеність до залізничних та автомобільних доріг), концентрація населення, наявність природних ресурсів (наприклад, нафти, вугілля чи лісів), сприятливі кліматичні умови і т.п. Крім того, в Україні, як і інших країнах, не спостерігається суттєвої різниці між великими та малими банками за ознакою рівня процентних ставок за кредитами та депозитами.

У цілому, за результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1.Ефективність діяльності банків визначається не стільки його розмірами та організаційною структурою, скільки рівнем кваліфікації керівного персоналу та економічними параметрами ринку, на якому працює банк.

2.Малі банки можуть досить успішно конкурувати з великими та найбільшими за умови їх активного прагнення зберегти свої прибутки та частину ринку. По суті, ефект масштабу в банківській сфері майже відсутній.

3.Великі та найбільші банки, що мають філії краще захищені від ризику банкрутства, ніж малі банки. Такі банки, звичайно пропонують клієнтам більше різноманітних послуг, ніж малі; мають більше установ на одиницю кількості населення, що забезпечує додаткові переваги для клієнта.

4.Результати діяльності банківської системи України у 2002 році свідчать, що ефективними з точки зору ключових показників прибутковості банківської діяльності (ROA та ROE) та операційної ефективності були середні за розміром банки, що належать до 3 групи та мають розміри чистих активів від 150 до 400 млн. грн..

5.Ціни на послуги та процентні ставки за депозитами та кредитами банків залежать, на нашу думку, не від розміру чи типу організації банківської діяльності, а від гостроти конкуренції, рівня ринкового попиту на банківські послуги та темпів інфляції. Клієнти банків, різних за розмірами, отримують послуги приблизно однієї якості та ціни.

6.Належність банку до тієї чи іншої групи (залежно від розміру його загальних активів) та тип його організації, ймовірно, не є основним фактором, що впливає на розвиток та темпи зростання економіки.

7.Сучасний рівень розвитку банківської справи обумовлює перехід від трудомістких технологій до капіталомістких технологій автоматизації надання фінансових послуг. А впровадження значної кількості автоматизованого обладнання та інноваційних програм обумовлює значні капітальні вкладення, покриття яких банки можуть здійснювати тільки за рахунок збільшення обсягу послуг, що надаються. Це, відповідно, впливає на розміри банку: для того, щоб зберегти власну ефективність та конкурентоспроможність, українські банки повинні нарощувати свої розміри.

Таким чином, однією з найважливіших причин, що впливає на ефективність роботи банку, незалежно від його розмірів та організаційної структури, є широка різноманітність стратегій методів і стилів управління його діяльністю. Зокрема, якщо стратегічною метою діяльності банку є нарощування прибутку то він буде скорочувати витрати та досягатиме успіху незалежно від розмірів банку. Якщо ж за основну мету буде братися збільшення розмірів банку чи підвищення безпеки та стабільності його діяльності, то в результаті показники прибутковості такого банку будуть невисокими.

Розробляючи стратегії розвитку, українські банки також повинні враховувати зростання конкуренції не тільки з боку небанківських фінансово – кредитних установ але й іноземних банків, що вважають стабілізацію економічної ситуації в Україні сприятливою для банківського бізнесу.

Зокрема, за даними НБУ на 1 жовтня 2002 року частка іноземного капіталу в загальному зареєстрованому фонді банків України становила 14%(для порівняння: в Росії цей показник дорівнює 7,0%). Найбільшою в загальній сумі іноземного капіталу є питома вага капіталу Австрії (18,9), Польщі (16,5%), Нідерландів (10,0%) та США (9,1%). В Україні зі 152 банків, які мали ліцензію на здійснення операцій, за участю іноземного капіталу створено 20 банків (13,2%), у тому числі 7 банків (3,9%) зі 100 – відсотковим іноземним капіталом (на початок року останніх було тільки 6) [5,с.8].

Подальше загострення конкуренції обумовлює скорочення розмірів чистої процентної маржі від надання традиційних кредитно – депозитних банківських операцій. Тому для збереження ефективності діяльності банки повинні пропонувати все більше нових видів банківських послуг, тобто, впроваджувати *банківську стратегію диверсифікації*, що розповсюджується на такі сфери діяльності, як інвестиційні вкладення, консультаційні послуги, страхування валютних та процентних ризиків, кредитне забезпечення ринку цінних паперів (векселів, облігацій та інших).

Наприклад, на українському ринку банки з іноземним капіталом впроваджують наступні нові проекти:

- “Рийфайзенбанк Україна” випускає облігації, які представляють інтерес для страхувальників, що розміщують кошти на тривалі терміни, а також власні депозитні сертифікати;
- “ІНГ банк Україна” приймає активну участь на ринку корпоративних облігацій, випускаючи цінні папери вітчизняних підприємств, що представляє інтерес як для емітентів, так і для власників облігацій, оскільки за ними пропонуються більш високі відсотки, ніж за звичайними банківськими депозитами.

Така продаж банківських послуг у формі цінних паперів має суттєві переваги, порівняно з традиційними депозитно – кредитними операціями. А саме, цінні папери, на відміну від позик, є стандартизованими, тобто, можуть

бути будь – якої миті реалізованими. Курс, або ціна цінних паперів краще і більш гнучко відображає ринковий стан банківських активів, ніж відсоток за кредитом. Крім того, традиційні банківські кредити є більш трудомісткими, ніж подібні операції з цінними паперами, оскільки кожна позика потребує ретельного аналізу та контролю за її використанням.

Саме тому, на сьогодні основним напрямком підвищення ефективності діяльності українських банків є не тільки нарощування їх ресурсної бази, але й впровадження стратегії диверсифікації та універсалізації за межами традиційного банківського бізнесу.

Література

1. Berger, Allen N., Gerald A. Hanweck, and David B. Humphrey. *Competitive Viability in Banking: Scale, Scope, and Product Mix Economies* // *Journal of Money Economies*, 20, 1987. - № 4 (December).

2. Berger, Allen N., Gerald A. Hanweck, and David B. Humphrey. *The Dominance of Inefficiencies over Scale and Product Mix Economies in Banking* // *Finance and Economies Discussion Series № 107*, Board of Governors of the Federal Reserve System, 1990. – January.

3. Evanoff, Douglas D., and Philip R. Israilevich. *Deregulation, Cost Economies and Allocative Efficiency of Large Commercial Banks* // *Issues in Financial Regulation*, Federal Reserve Bank of Chicago, Working Paper, 1990. - №19.

4. Hunter, William C., and Stephen G. Timme. *Concentration and Innovation: Striking a Balance in Deregulation* // *Economic Review*, Federal Reserve Bank of Atlanta, 1987. – January/ February. – Pp. 11 – 20.

5. Кротюк В., Кіреєв О., Карчева Г. Аналіз діяльності банків України за 9 місяців 2002 року та проблеми забезпечення їх сталого розвитку // *Вісник НБУ*. - 2002. - № 12. - С.2 - 9.

6.Патрикац Л., Крохмалюк Д. Свято банківської науки у Сумах // Вісник НБУ. – 2002. - № 11. – С. 15 – 16.

7.Рауз Питер С. Банковский менеджмент. Пер. с англ. со 2 – го изд. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 768 с.

8.Основні показники діяльності банків України за станом на 1.10.2002р. // Вісник НБУ. – 2002 - № 12. – С.10 - 25.

Довідково:

Дані, на підставі яких зроблені розрахунки та побудовано діаграму і таблицю щодо результативності діяльності банків України станом на 1.07 2002 р. [8,с. 10 - 25]

Дані для побудови рис. 1	Кількість банків, що мають ліцензію на здійснення операцій та публікують свої баланси	Питома вага окремих груп банків, %	Загальні активи	
			Сума, тис. грн.	Питома вага, %
По банкам групи 1	8	5,26	32452433	51,69
По банкам групи 2	12	7,89	10540884	16,79
По банкам групи 3	34	22,37	10908307	17,37
По банкам групи 4	98	64,48	8883185	14,15
Усього по банках	152	100,00	62784809	100,00

(тис. грн.)

Дані показників для побудови таблиці 1	Значення показників				
	За всіма банками України	По банкам із розмірами чистих активів:			
		більше 1200 млн.грн. (1 група)	від 400 до 1200 млн.грн. (2 група)	від 150 до 400 млн.грн. (3 група)	менше 150 млн.грн. (4 група)
1.Чисті активи.	59075927	30221879	10060500	10367712	8425835
2.Кредитний портфель.	41421141	20465524	7492393	7540446	5892777
3.Балансовий капітал.	8896537	2987965	1350041	2004473	2554058
4.Процентні доходи.	5019559	2497541	780953	989247	751818
5.Процентні витрати.	2682450	1342824	523743	456838	359045
6.Процентний прибуток (п. 4 – п.5).	2337109	1154717	257210	532409	392773
7.Непроцентні доходи.	2416544	1355269	379733	394958	286584
8.Непроцентні витрати.	3517161	2027391	434937	577638	477195
9.Непроцентний прибуток (п.7 – п.8).	-1100617	-672122	-55204	-182680	-190611
10.Операційні доходи усього.	7436103	3852810	1160686	1384205	1038402
11.Операційні витрати усього.	6199611	3370215	958680	1034476	836240
12.Операційна маржа (п.10 – п.11)	1236492	482595	202006	342729	202162
13.Чистий прибуток.	446814	137904	71909	179997	57004
14.Відрахування в резерви та списання сумнівних активів.	665930	310550	121135	117909	116336

